

3-53

2173

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

ЗЕМЛЯНА Галина Іванівна

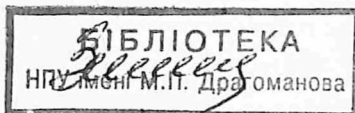
УДК 821.161.2. "18/19" "Чернявський"

ПРОЗА МИКОЛИ ЧЕРНЯВСЬКОГО
В УКРАЇНСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

10.01.01 – українська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2004

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100310198

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови, літератури та культури Національного авіаційного університету, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
КІРАЛЬ Сидір Степанович,
Національний авіаційний університет,
завідувач кафедри української мови,
літератури та культури.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
СЕНИК Любомир Тадейович,
Інститут українознавства імені Івана
Крип'якевича НАН України, провідний науковий
співробітник відділу української літератури;

кандидат філологічних наук, доцент
КУЧИНСЬКИЙ Микола Вікторович,
Національний педагогічний університет імені
М.П. Драгоманова, доцент кафедри мови і
методики викладання її в початковій школі.

Провідна установа – Дрогобицький національний університет імені Івана Франка, кафедра української літератури, Міністерство освіти і науки України, м. Дрогобич.

Захист відбудеться “16” березня 2004 року о 16³⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради К.26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано “ 12 ” лютого 2004 року.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради

Гальона Н.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дисертаційної теми зумовлена невідкладними завданнями сучасного українського літературознавства. Одне з них – реставрація панорами літературного процесу. Радянським режимом свого часу було вилучено письменників, світогляд, а відтак і творчість яких не вкладалися в прокрустове ложе комуністичної доктрини.

Дослідження значного масиву прози Миколи Чернявського, репресовано-го в 30-х рр. XX ст., покликане не лише заповнити одну з лакун у цьому питанні. Воно сприятиме створенню правдивого образу письменника, складе якнайповніше уявлення про багатство та різноманітність прози досліджуваної доби, про специфіку інших процесів, що відбувалися у тогочасному українському письменстві.

Попри те, що твори М. Чернявського на початку XX-го сторіччя не сходили зі сторінок поважних журналів та альманахів і здобули досить високу оцінку критики, на сьогодні немає жодного ґрунтовного дослідження прозової спадщини письменника, що надає об'єкту дослідження особливої актуальності.

М. Чернявський, який водночас почав писати вірші й нариси, оповідання та новели, в літературний процес увійшов спершу як поет. Його збірки “Пісні кохання” (1895), “Донецькі сонети” (1898), “Зорі” (1903) не залишилися поза увагою авторитетних критиків, таких як І. Франко, М. Сумцов.

Шлях Чернявського-прозаїка почався з 1902-го року публікацією в “Киевской старине” його творів “Під похилою вербою”, “В затишку (Малюнок)”, “Степовий сокіл”, “Собака”. Прозові твори цього автора були вміщені в альманахах “Дубове листя” (оповідання “Змій”; 1903), “На вічну пам’ять Котляревському” (нарис “Смерть Зораба” та оповідання “Кінець гри”; 1904); друкувалися на сторінках таких періодичних видань, як “Громадська думка”, “Рада”, “Нова громада”. З 1907 по 1914 р., крім поезій, оповідання й повісті М. Чернявського регулярно друкуються у найвимогливішому і найпрестижнішому журналі “Літературно-науковий вістник”, а також “Руслані”. У 1913 р. з’явилася його збірка “Богові невідомому”, до якої ввійшло десять прозових творів письменника, шість із яких надруковано вперше. У 20-х рр. харківський “Червоний шлях” публікує не лише твори М. Чернявського, а й листи М. Коцюбинського до нього.

У 1920 р. в херсонському кооперативному товаристві “Українська книгарня” побачили світ “Повісті й оповідання” М. Чернявського у трьох книгах. За життя письменника у 1927–1931 рр. у видавництві “Рух” вийшло друком десятитомне зібрання його творів (проза займає п’ять перших томів). Це видання, попри відсутність у ньому деяких заборонених цензурою творів, дає змогу скласти повніше уявлення і про кількісне багатство, і художню цінність прозового наробку письменника, позитивний стереотип якого створили О. Грушевський, М. Євшан, С. Єфремов, М. Комаров, М. Плевако, С. Русова, І. Франко та інші критики.

М. Чернявського було розстріляно як ворога народу 20 січня 1938 р. у Херсоні, тож до реабілітації у 1956-му про позитивну оцінку його творчості в радянському літературознавстві не могло бути й мови. Літературознавці піс-

лвоєнних років, які широко прагнули повернути творчість письменника, штучно вилученого з літературного процесу, опинилися у складному становищі. Автори вступних статей до перших видань творів реабілітованого автора, зокрема В. Костенко, були змушені вишукувати “кричущі суперечності” в світорозумінні М. Чернявського, багато чого замовчувати й писати про класові контрасти у тих його творах, де їх не було.

Новим етапом у вивченні спадщини письменника стала херсонська наукова конференція 1993 року “Микола Чернявський – письменник, громадський діяч, педагог”. Вперше на підставі архівних документів один із учасників та організаторів конференції І. Немченко розкрив обставини його смерті.

На особливу увагу заслуговують виступ І. Сивкової та її статті, присвячені літературознавчій рецепції прози М. Чернявського в першій третині ХХ віку та окремих творів малої прози¹. Вивченню творчості М. Чернявського присвячені роботи О. Неживого, Л. Неживої та Я. Голобородька². Однак ще бракує детального текстуального аналізу прозових творів М. Чернявського, інтерпретації новаторських поетикальних засобів, узагальнюючого погляду на їх жанрово-нарративну систему, не кажучи вже про те, що недостатньо з’ясовано взаємозв’язок цієї системи з літературним процесом, з художніми напрямками, їхньою еволюцією, з історичною поетикою нарації.

Зв’язок роботи з науковими програмами, темами, планами. Дисертаційне дослідження виконане як складова частина комплексної теми “Нове українське письменство в європейському контексті”, над якою працює колектив кафедри української мови, літератури та культури Національного авіаційного університету.

Предмет дослідження – специфіка художніх прозових творів М. Чернявського та особливості їхнього входження в літературний процес початку ХХ ст.

Об’єкт дослідження становлять твори М. Чернявського у десяти томному виданні 1927 – 1931 років та двотомник, що вийшов у видавництві “Дніпро” 1966 року.

Мета дослідження – з’ясувати особливості проблематики і поетики прозової спадщини українського письменника початку ХХ ст. Миколи Федоровича Чернявського в контексті художніх тенденцій тогочасного літературного процесу.

¹ Сивкова І. М. Збірка “Богові невідому” у прозі М. Чернявського // Микола Чернявський – письменник, громадський діяч, педагог: Тези доп. наук. конф. – Херсон, 1993. – С. 23 – 24; Сивкова І. Проза Миколи Чернявського у літературознавчій рецепції першої третини ХХ віку // Вісник Черкаського державного ун-ту ім. Б. Хмельницького. Серія: Філологічні науки. – Черкаси, 2002. – Вип. 36. – С. 60 – 68; Сивкова І. “Через нетрі безвір’я”: Образ світу в малій прозі М. Чернявського // Там же. – 2003. – Вип. 47. – С. 71 – 78.

² Голобородько Я. Ю. Хронологія слова: Письменники українського Півдня: Навч. посібн. – Херсон: Олді-плюс. – 2001. – 144 с.; Неживий О., Нежива Л. Микола Чернявський // Література рідного краю: Підручник-хрестоматія, 10 клас. – Луганськ: Знання, 2001. – С. 37 – 45.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- ❖ розглянути основні жанрові теорії та методики жанрового аналізу твору;
- ❖ з'ясувати ступінь осмислення специфіки досліджуваних прозових творів митця в критичі та літературознавстві;
- ❖ висвітлити естетичну платформу М. Чернявського;
- ❖ здійснити типологічний аналіз його прози за тематичними комплексами;
- ❖ з'ясувати зв'язок белетристики письменника з художніми напрямками і течіями;
- ❖ розглянути прозові тексти у параметрах жанрово-нарративної системи.

Методологія дослідження. У роботі використано принцип історизму, герменевтика тексту, естетичний метод, історико-порівняльний метод при зіставленні творів М. Чернявського з творами інших авторів, системний і типологічний підхід, методика жанрового аналізу.

Деякі методологічні моменти, співзвучні розумінням літературного процесу та ролі в ньому творчої особистості, актуальності наукових завдань сучасного літературознавства, розроблялися у працях таких дослідників, як М. Бахтін, О. Білецький, В. Брюховецький, П. Волинський, Г. В'язовський, М. Гайдегер, О. Гнідан, Т. Гундорова, І. Денисюк, В. Дончик, О. Забужко, В. Кузьменко, Д. Наливайко, В. Погребенник, А. Погрібний, Г. Поспелов, О. Прицак, Г. Сивокінь, Л. Сенік, В. Смілянська, Л. Тимофєєв, В. Фащенко, П. Федченко, В. Халізов, Д. Чижевський, Ю. Шевельов (Шерех), М. Яценко та ін.

Наукова новизна. У дисертації вперше здійснено комплексний аналіз маловивченої опублікованої прози М. Чернявського:

- ❖ проведено типологічний аналіз її тематичних комплексів;
- ❖ з'ясовано специфіку жанрової системи, виявлено жанрові модифікації прозових творів, вперше проаналізовано філософічну поезію у прозі, обґрунтовано приналежність деяких творів великої форми до жанру роману;
- ❖ досліджено особливості нарративної системи прози М. Чернявського;
- ❖ показано ефективність гармонійного поєднання традиційних і модерністичних прийомів у поетиці аналізованих текстів (елементи романтизму, реалізму, натуралізму, символізму), що є одним із аргументів положення про поступове вродання реалізму в модернізм в українській літературі;
- ❖ з'ясовано роль М. Чернявського-прозаїка в українському літературному процесі.

Теоретичне значення. Матеріали та висновки дисертації мають значну вагу для подальшого розвитку інструментарію естетичного аналізу, дослідження художнього світу конкретного письменника, формування нових підходів до розуміння художньої форми (архітектоніки, інфраструктури, композиційно-структурного потенціалу). Здійснений у роботі аналіз прози митця сприяє розширенню методологічної й методичної бази порівняльних студій і типологічних підходів. Характеристика жанрів і методика жанрового аналізу знайдуть застосування в нових виданнях із історії літератури, присвячених особливостям українського літературного процесу початку ХХ ст.

Практичне значення. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані при викладанні української літератури в навчальних закладах різного типу, у проведенні спецкурсів і спецсемінів, написанні курсових та дипломних робіт і в подальших дослідженнях спадщини письменника.

Апробація та впровадження результатів реферованої дисертаційної роботи здійснені у виступах на науковій конференції “Етнос, культура, нація” (Дрогобич, 27 – 28 жовтня 2000 р.) та міжнародних науково-технічних конференціях “Авіа – 2000”, “Авіа – 2001”, “Авіа – 2002”, “Авіа – 2003” – секція “Гуманітарна освіта в технічному університеті: проблеми і перспективи” (Київ, НАУ, 2000 – 2003 рр.).

Результати дослідження впроваджувались у навчальний процес філологічних факультетів Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди (довідка №501 від 30.10. 2003 р.), Бердянського державного університету (довідка №57/1521–31 від 31.10. 2003 р.).

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 7 статей у фахових наукових виданнях.

Обсяг і структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків та бібліографії. Повний обсяг дисертації – 201 сторінка. Основний текст становить 179 сторінок. Список використаних джерел нараховує 268 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У “Вступі” подана загальна характеристика роботи, зокрема обґрунтовано актуальність теми, з’ясовано ступінь її вивченості, визначено мету, джерельну базу, предмет і об’єкт дослідження, його методологічну основу, висвітлено наукову новизну, подано інформацію про практичне та теоретичне застосування одержаних результатів, вказано на зв’язок дисертаційної проблеми з науковою проблематикою кафедри, названо форми апробації висунутих та обґрунтованих наукових положень автора.

У першому розділі дисертації – “**Проза М. Чернявського та літературні напрями кінця ХІХ – початку ХХ ст.**” – белетристична спадщина письменника розглядається у контексті художніх пошуків і здобутків його сучасників, що є необхідним для визначення місця митця в українському літературному процесі, з’ясування специфіки його прози. Простежено становлення естетичних поглядів М. Чернявського, з’ясовано художні напрями, що детермінували проблемно-тематичний комплекс його прози, вибір типуажу та особливості стилю автора.

1.1. Естетична платформа. Шлях до синтезу. Відомості про формування естетичних поглядів М. Чернявського містяться в його автобіографічних матеріалах, літературно-критичних статтях, а також у діалогах з автурою альманаху, який він видавав разом з М. Коцюбинським. Письменник, добре обізнаний із сучасними йому літературними напрямками, не підкоряв свої творчі індивідуа-

льності диктоваті якоїсь однієї естетичної доктрини, а був схильний до синтезу класичних здобутків у письменстві з пошуками методів його оновлення. “Дивлячись на свої писання не як автор, а як сторонній досліджувач, я помічаю на їх [...] сліди напрямків: романтичного рядом з реалістичним, модернізму й поруч пленеризму, а далі імпресіонізму. І всі ці напрямки мені однаково любі й дорогі, й я користаюся ними всіма, але ні одному з них не можу й не хочу віддатися цілком. Бо це значило свідомо обмежити себе”³, – відповідав М. Чернявський на запитання укладачів альманаху “Українська муза” про приналежність його до літературної школи. Назагал письменник – представник неореалізму, тобто реалізму, збагаченого елементами інших художніх напрямів (романтизм, натуралізм, символізм, імпресіонізм).

У поглядах на завдання літератури й питання її оновлення М. Чернявський солідаризувався з М. Коцюбинським – його співвидавцем альманаху “З потоку життя” (Херсон, 1905), який формувався і вийшов у перші роки ХХ ст. майже одночасно з альманахом М. Вороного “З-над хмар і з долин” (Одеса, 1903). У дисертації здійснено порівняльний аналіз “Відозви” М. Вороного з концепцією альманаху М. Коцюбинського – М. Чернявського, викладеною в листах до майбутньої автури. Видавці обох альманахів не прокламували модернізму, а мали на увазі той оновлений реалізм, який би розширив проблемно-тематичні обрії рідної літератури зображенням позаселянського життя, поглибив літературу філософічністю й оновив її модерною технікою. “Чистий” модернізм фактично звужував би літературу, регламентуючи її проблематику, хоч М. Коцюбинського й М. Чернявського єднали творча мрія йти “ще не ходженими стежками” й прагнення “не затертих образів”. На стиках різних мистецьких напрямів виростали високохудожні твори М. Коцюбинського, В. Стефаніка, В. Винниченка та ін. Поділяючи думку Т. Гундорової, Ю. Кузнецова, Н. Шумило, можна констатувати, що синкретизм різних напрямів і течій у творчості багатьох письменників на зламі століть був явищем конструктивним.

Особливості імпресіонізму М. Коцюбинського, які проаналізували С. Єфремов (у монографії про М. Коцюбинського) та Ю. Кузнецов, простежуються і в прозі М. Чернявського: побудова внутрішнього сюжету за динамікою настроїв, пленеризм пейзажів (степу, моря, річкових берегів), увага до кольористичних і звукових образів, “потік світосприймання” (Ю. Кузнецов) як засіб психологічного зображення героя. Поезії в прозі М. Чернявського характерні сплавом імпресіоністичного стилю з символічною проекцією змісту. У новелах цього автора натуралістичні деталі виконують функцію експресивних різких стресів (“Змій”, “Осліплення Париса” та ін.) – гальванізаторів стилю.

³ Червоний шлях. – 1925. – №11/12. – С. 240.

1. 2. Питання типології прози М. Чернявського: проблемно-тематичні комплекси. Типологія прози за тематичними циклами – досить складна проблема. Їх не можна виокремити так чітко, як це зробив О. Білецький у своїй систематичі прози І.Франка. М. Плевако класифікував прозовий масив М. Чернявського за класовими групами персонажів. Немає теж рації виділяти в еволюції прозаїка окремі етапи, оскільки дебютував він цілком сформованими новаторськими оповіданнями й повістями, а в радянські часи не сповідував соцреалізму й критикував звуженість так званої пролетарської літератури. Він схвалював “щирицю залізу” франківського реалізму з символічною проекцією. З Франком його ріднить й багатство та розмаїття типажу. У галереї образів-персонажів М. Чернявського представлені всі класи і стани. Є тут великі, середні й дрібні землевласники-поміщики, управителі маєтків, слуги, заможні й бідні селяни; викладачі семінарії та гімназії, студенти університету і гімназисти; службовці банку й представники міської адміністрації, а також купці, лікарі, міські слуги і zdeградовані дворяни; офіцери, солдати, козачи-чорносотенці; представники духовенства різних рангів; філософи, письменники, художники; професійні революціонери і стихійні бунтарі; судді, кати і в’язні; злодій й фальшивомонетники, картярі, алкоголіки, проститутки, психічно хворі; вантажники, шахтарські діти тощо. Зображено людей різних національностей – українців, росіян, білорусів, євреїв, греків, чеченців.

У дисертації в основу класифікації прози М. Чернявського в параметрах її змісту запропоновано покласти ті дефініції, що давали М. Коцюбинський і М. Чернявський у запрошеннях до участі в альманасі “З потоку життя” (1905), виокремлюючи проблемно-тематичні комплекси:

1. Комплекс соціальний (проблема землі, життя представників соціальних низів, людей “дна”), події політичного характеру (російсько-японської війни і революції 1905 року).

2. Комплекс філософічних тем (філософічно-символічна поезія в прозі; твори з інтенсивним філософським наповненням типу “Богові невідомому”; з морально-етичним спрямуванням; історіософські мемуари).

3. Твори з життя творчої інтелігенції (“світ артистичний”) – повість “Душа поета”, нариси-портрети про Т. Шевченка, П. Куліша, Б. Грінченка, М. Коцюбинського, І. Карпенка-Карого; деякі медитативні поезії в прозі про сутність мистецтва тощо.

4. Психологічні теми (твори особливого психологічного вольтажу типу “*Vae victis!*”).

М. Чернявський належав до прозаїків типу І. Франка, Олени Пчілки, Н. Кобринської, О. Кобилянської, в яких тема інтелігенції вже превалює над темою села, що здебільшого обмежувалась показом соціальних контрастів. М. Чернявський не зацикловався на проблемі класової боротьби й засуджував, як і Франко, її теоретичну доктрину як “релігію ненависті” (І.Франко). Соціальні контрасти у Чернявського-прозаїка, звичайно, є. Мотив сирітства, характерний для Т. Шевченка, І. Франка, Б. Грінченка, з вражаючою експресією прозвучав, зокрема, у його новелі “Змій”, де різкими, по-натуралістичному збруталізованими мазками накреслені портрети знедолених шахтарських сиріт і труп “пожованої” поїздом-змієм їх опіки – баби Су-

пруних, котра відчайдушно боролася за виживання своїх озвірілих онуків. Картиною голоду, деталями бруду і крові автор апелює до сумління ситих, байдужих до людського горя. Елементи натуралізму є і в інших творах письменника. У добу модернізму так званий неонатуралізм як складова частина неореалізму позначився на творчості й В. Винниченка. Навіть такий витончений естет, як М. Кошубинський, подекуди не цурався відразливих натуралістичних деталей. В. Голод у монографії про натуралізм у творчості І. Франка доводить, що ініційований І. Франком натуралістичний експеримент в українській літературі був на часі. М. Чернявський не стоїть осторонь загальної тенденції до урізноманітнення виражальних можливостей літератури. Отож і натуралістичними деталями він викликає психологічний стрес у читача, активізуючи його до співпереживання з автором і героєм. Показовими в цьому аспекті є новели “Кінець гри”, “Осліплення Париса”, “Земля”.

Так звана “перша російська революція” і справді була російською, бо не ставила національного питання “окраїн”, за що й критикував її М. Чернявський. На його думку, у хаосі революційних подій узяли участь й українські селяни, але “здебільшого – дикі, зосліпу”, як темний Самсон, палячи та грабуючи панські садиби, знищуючи худобу, збіжжя. У новелі “Осліплення Париса” осліплений рисак символізує незрячість народу, спонуканого гаслами “класової боротьби” на звірство. Разом з тим письменник зобразив закономірне прагнення селян здобути землю, надії на те, що революція поліпшить їхнє життя (“Під похилою вербою”, “Хліб наш насущний”, “За золотим руном”, “У думу, в думу”). У трилогії “Весняна повідь”, “Блискавиці”, “Під чорною короговою” всесторонньо зображено хаос подій та ідей доби 1905–1914рр., перехресні стежки і долі репрезентантів людей різних соціальних статусів і переконань (банкіри, поміщики, службовці, жандарми, студенти, революціонери і провокатори і т.п.). Імпліцитно через ці твори проходить думка, що революція того часу була варварством і трагедією ошуканого селянства. Ця ідея найвиразніше проступає у новелі “Земля”, написаній у радянський час. Жах червоного терору відображений в оповіданні “На березі морському”.

Однією з найістотніших прикмет прозових творів М. Чернявського є їх філософічність. Основою світогляду письменника був позитивізм – твереза, реальна, близька до об’єктивно-наукової, оцінка суспільних явищ, орієнтація на діло, осуд утопічного фанатизму догматиків, проповіді кривавих соціальних експериментів. Разом з тим М. Чернявський-гуманіст не сприймає надмірного “фізіологізму” позитивістів й великого значення надає духовності людини, вартості її індивідуальності. Внутрішня свобода, гармонія з самим собою – це ідеал героїв “*Vae victis!*” і “*Богові невідомому*”. Герой філософського оповідання “*Богові невідомому*” Севрюк вибудовує свою власну філософську систему з концепцією гармонії людини і космосу, історичної тягlosti культури, єдності екології природи й духовності. Два герої повісті “*Vae victis!*”, поставлені в однакові колізії екзистансу, знаходять неоднакові виходи з них залежно від їх вольового начала. В одного з них перемагає зневіра, песимізм, а в другого – оптимізм. Автор не поділяє екзистенціалістської концепції зневіри.

Пошуки сенсу буття, розрізнення справжніх цінностей та ілюзорних, парадигма дочасності людського буття і вічності космосу – це мотиви медитацій героїв романної й новелістичної прози М. Чернявського, особливо його поезій у прозі. Споглядання нічного неба – “світляного пороху” – спонукає ліричного героя до конструювання власного філософського універсуму (“Зорі”, “Комета”). Викристалізовується концепція людини і космосу. Хоч людина у космічних вимірах часопростору “мала” й “хвилинна”, але цінна у всіх своїх виявах, у комплексі атрибутів моральних і матеріальних, бо вона – складник “великої симфонії життя”. Згустком філософічних роздумів і полемік є інтелектуальний роман “Під чорною короною” (1927).

Мемуарні твори М. Чернявського – автобіографічна повість з прикметами роману виховання чи педагогічної поеми “Під сонцем буття. Спогади” і продовження її хронологією подій “Коли тюрми розчиняються (уривки спогадів)” – викликають значний інтерес широтою зображення факторів детермінації творчої особистості і, зокрема, формування української національної свідомості письменника. Вирішальне значення в еволюції національної ідентичності у зрусифікованого в духовних школах “пасинка степу” мали не так твори Т. Шевченка, легенди про П. Куліша – нескореного витязя, борця за Україну, приїзд української театральної трупи Марка Кропивницького, як дикунський обряд анафемі Мазепі у зрусифікованій православній церкві. У нарисі “Коли тюрми розчиняються” його автор мав мужність у радянський час заявити про свою прихильність до Центральної Ради, визнати себе діячем національного руху на Херсонщині, накреслити силуети бачених зблизька Михайла Грушевського, Симона Петлюри. В цьому сенсі його спогади набувають ваги історичного документа.

У категоріях моралі й етики заковдані амбівалентні начала – тенденція до відносної сталості норм поведінки людини і тенденція до їх історичної змінності. Здебільшого після суспільних струсів наступають періоди моральної розкутості. Таким був час так званої реакції після революції 1905 року, коли в російській та українській літературах поруч з поміркованим еротизмом з’являються гасла “нової моралі”, зокрема “вільної любові”. Певне уявлення про еротичну прозу початку ХХ ст. дає далеко неповна добірка “любовних історій” (love-story) “Український Декамерон” (К., 1993), куди включено новелу “Сніг” і повість “Варвари” М. Чернявського. Саме цими творами автор засуджував новоявлених Дон-Жуанів. Українським Саніним критики називали Кунцевича – персонажа “Варварів”. Цей гімназійний учитель розбещує своїх учениць, виправдовуючи себе цинічною філософією вседозволеності. Значна частина обивателів потурає “героїзмові” “нової людини”, яка приходить на зміну революціонерам. Натомість у новелі “Сніг” студент Станішевський проймається почуттям огиди після свого ганебного вчинку – зівалтування.

Викриттям вульгарності “сон-городів” (гра в карти, пиятика, розпушта) близька до творів А. Чехова новела “Кінець гри”. Люди “дна”, маргінальні особистості злочинного світу, своїми нічними акціями створюють напружені ситуації в оповіданні “Темрява”. Цікавим прийомом постановки проблем милосердя є оповідання, де протагоністом виступає тварина (“Собака”, “Смерть Зораба”).

Тема творчої інтелігенції (“світ артистичний”) посідає у прозі М. Чернявського значне місце. Є у ній філософічні медитації про сутність мистецтва, феномен таланту, виведено образи письменників, художників.

Ідея конструктивної ролі мистецтва у піднесенні патріотичного почуття, збагаченні духовності пронизує такі твори, як “Три тіні”, “Марш Сагайдачного”, “Співець”, “Низова течія”. Поет, як правило, “інакомислячий”, і його переслідують “тоже малороссы” (“Поет український”). Високими ідеалами служіння Україні натхнений нарис про Т. Шевченка і П. Куліша “Напередодні”, який доповнює Кулішеве “Історичне оповідання”. Зображенню духовного світу у митця і його становища у суспільстві присвячений твір більшого формату – повість “Душа поета”. Душа поета – неврівноважена, непостійна, сповнена амбівалентних почуттів – то пройнята творчим екстазом, то, зіткнувшись з надто сірою прозою буденщини, розчарована, інфантильна, і тільки інгаляція свіжими враженнями може збудити її з летаргії. Поет Рафалович, ветеринар за фахом, живе і працює у селі з промовистою назвою – Баюрівка, де зазнає приниження своєї гідності. Приклад кийських літераторів з редакції “Українського куадла” виліковує поета з Баюрівки від декадансу. Триптих “Кедр Ливана”, “Червона Лілея” і “Чорноземна сила” про особистість Б. Грінченка, М. Коцюбинського, І. Карпенка-Карого скріплені символом “чорноземної сили”.

У підсумках розділу констатовано, що проблемно-тематичні комплекси прози М. Чернявського відповідно до програми альманаху “З потоку життя” розширюють тематику української літератури, а їх автор іде в ритмі з художніми напрямками початку ХХ ст., трансформуючи їх через свою творчу індивідуальність.

Другий розділ – “Жанрово-нарративна система прози М. Чернявського” – присвячений аналізу характерності прозових творів М. Чернявського, які розглядаються через призму генології і наратології.

Художній напрям (у поєноменника – його творчий метод), а також рід, жанр та форми викладу (нарація) – це способи існування літературного твору. Ці категорії є надзвичайно актуальними проблемами сучасного літературознавства.

2.1. Новели та оповідання. Теоретичним підґрунтям при з’ясуванні жанрових особливостей аналізованих творів М. Чернявського стали праці С. Скварчинської, І. Денисюка, В. Фащенко, Є. Мелетинського, Т. Денисової, Т. Гундорової, Ю. Кузнецова, Г. Маркевича, Т. Пастуха, М. Легкого, І. Львіна та ін. З погляду сучасної генології у творчості М. Чернявського виокремлено новели та оповідання, повісті й романи, а також фрагментарні форми малої прози з внесенням певних корективів у авторські жанрові дефініції.

Назагал М. Чернявський характеризується високим рівнем генологічної свідомості, оперуючи широкою амплітудою жанровизначальних підзаголовків (“оповідання”, “образок”, “легенда”, “impromptu”, “імпровізація”, “нарис”, “фрагменти”, “із щоденника”, “повість”, “новела”, “етюд”, “ескіз”, “соната патетична”, “спогади”, “зустріч з”, “критичні мініатюри”, “ювілейний виступ”).

Жанрова система М. Чернявського відзначається значною повнотою. Форми малої прози – фабульної і безфабульної – хронологією написання чергуються з великою. Хоча велику прозу автор сумарно позначає терміном “повість”, проте є у нього й романи. Превалюють форми малої прози, причому зафіксовано і знач-

ну кількість фрагментарних конструкцій. У дисертації виокремлено лише п'ять “новел акції” – “Змій”, “Кінець гри”, “Осліплення Париса”, “Сніг”, “Земля”. У них автор виявив високу майстерність композиційної, психологічної й наративної концентрації. Уже сам заголовок “Кінець гри” сублімує в собі опозиційні начала: гра (забава) – трагедія (фінал гри). Голос всезнаючого наратора моделюється в широку гаму півтонів – від іронії до сатири і співчуття. Перегук зачину твору з його закінченням здійснений на рівні контрасту “кольорових” деталей: біла, ясна чистота – бруд, кров. Зовнішній “бруд” у новелі “Змій” контрастує з внутрішньою чистотою опікунки сиріт – баби Супрунихи. Мученицька смерть бабусі, “пожертої” змієм-поїздом, змушує читача забути її озлобленість, непривітність і думати про лицарство героїні, яка загинула у боротьбі за виживання сиріт. Нову незнану сутність безвольного, здавалось би, лікаря в новелі “Кінець гри” розкриває пуант твору – самогубство героя як вихід із психологічної колізії безвиході. Новела “Земля”, яка теж закінчується саморозстрілом героя, конструє монументальну силу в його характері. Композиційний прийом звуження широкого обрію землі до топусу пастки дуже оригінальний.

Незвичайності новелістичної події відповідають незвичайні характери героїв. Вони “витесані” в монументальному стилі – відчайдушна у буденному героїзмі опікунка сиріт у “Змій”, селянський революціонер-фанатик у “Землі”, навіть внутрішній героїзм терпіння притаманний докторові з “Кінця гри”. І навпаки, – в “Осліпленні Париса” й у новелі “Сніг” незвичайність протагоніста – у його патології.

З-посеред оповідань, структур розкутіших, ніж новели, майстерністю виділяються оповідання психологічні, авантюрні й філософські.

Уже одне з перших оповідань М. Чернявського – “Перша гроза” – прикметне скомплікованістю жанрово-нاراتивних атрибутів. Його етологічність (опис побуту й звичаїв семінаристів) перекривається посиленням психологічним зображенням вразливого юнака-поета, – оповідання тяжіє до психологічного портрета. Різноманітні форми художнього викладу – нарація всезнаючого автора, лист-поученіє, односторонній діалог, потік підсвідомості (марення хворого), символічна проекція образу скресання льоду на Дніпрі. Форма психологічного портрета ускладнюється в оповіданні “В незнану далечинь”. Психологічний аналіз “від автора” співіснує з самоаналізом (каяття) священика, страждання якого інтенсифікуються при прощанні з церквою та нивою. Цього героя – людину міцного характеру, гордої вдачі – опановує почуття тривоги перед невідомістю чужини, як і Стефаникового Івана Переломленого перед від’їздом до Канади (“Камінний хрест”).

Поетизація божевілля матері після смерті дітей в оповіданні “П’яниця” відбувається через ліризований і міфологізований пейзаж кладовища. Опис тривоги і жаху візника, якого примушують транспортувати в’язнів з тюрми до шибениці, є предметом психологічної студії в оповіданні “Проклятий город”, типологічно близькому до “шибеничних” оповідань М. Коцюбинського та В. Винниченка. До творів жахів належить гібрид оповідання, новели й балади – “На березі морському”. Нагнітання тривоги у цьому творі досягає пуанту в зображенні підводного “походу” збожеволілої дружини на зустріч з потопленим чоловіком. Реальні “ви-

діння” водолаза (ціла армія потоплених, що стоять на морському дні, обтяжені камінням) межують з баладною фантастикою. У “зоологічних” оповідках “психологізм” тварин спроектований на людину.

Шляхом порівняльної психологічної характеристики вдало окреслено різниці владч священника і революціонера в оповіданні “Товариші”. Оригінально застосовано порівняльний психологічний аналіз в “Огні життя”, де інтелігента виліковує від песимізму й апатії своєю вітальністю, життєпружністю дитина з соціальних низів. Пластика й безпосередність стилю, витонченість малюнка дитячої психології, трагікомізм ситуації – усе це сприяє експресивності оповідання – сумного й забавного. Посилена забавність притаманна групі оповідань з грайливим сюжетом, що їх можна назвати авантюрними, злодійськими чи шахрайськими (“Степовий сокіл”, “Темрява”, “Нещастя”, “Щастя”). Деякі оповідки мають прикмети гуморесок (“Служби не буде”, “Похорон”). З них майстерніша друга, забарвлена ліризмом народних голосінь (героїня імітує свій похорон) і лайливою вишуканою фразеологією “воскресло!” баби Василини – посестри баби Параски і баби Палажки І. Нечуя-Левицького.

Назва “Богові невідомому” й підзаголовок “Оповідання” ще мало говорять про жанрову структуру твору, ускладненість якої адекватна складності змісту. У його тексті наратор-автор уточнює жанр свого задуму – це має бути гімн, гімн природі (за аналогією гімну кононівським полям в “Intermezzo” М. Коцюбинського). Медитативний монолог наратора є формою вираження його натурфілософії. Цьому слугує міфологема “золотокудрого Дажбога” (сонця), подателя світла, тепла, життя. Односторонні діалоги наратора з Дажбогом, степовими квітами й кузьками сповнені інтимного ліризму. Захоплюючі пейзажі степу пропливають через душу оповідача струменем світосприйняття у вишуканих образах-комплексах: від погляду Дажбога загорівся мак; “зелено-млиста далечінь обрїю”, де “небесний сапфіровий келих склепшовався з бірюзовим земним і замикав собою світ”; тирса “перлистою граціозною гривною грає на сонці” та ін. Згущеністю образності, посиленням звукопису, яскравою кольористикою текст наближається до поезії в прозі, але стилістична абстрагованість цього гібриду компенсована предметністю зображення, пластикою нарації, увагою до деталей. За пафосом стилю гімн природі наближається подекуди до тональності молитви з елементами благословення. Своєрідним персонажем-символом є тут образ високої могили, деміург якої – філософ-сфінкс Севрюк, який буде монумент Богові невідомому – поліфонічному символі. Перший оповідач-автор студіює загадковий характер другого наратора, і його цікавить не так сенс дещо наївної концепції степового філософа, як краса його пориву у високості, феноменальність дідуся і його дивної казки, що не могло не імпонувати М. Чернявському, який у поетичних і прозових творах прокламував романтичний зліт “над баюрами міщанства”.

2.2. Повісті й романи. На підставі аналізу структур творів великого формату зроблено висновок, що у М. Чернявського є не п’ять повістей, як гадали дослідники, а 7 повістей і романів. Є підстави вважати повістями твори “*Vae victis!*” та “Під сонцем буття”, а “Весняну повідь” і “Під чорною короною” – романами. Усю велику прозу письменника в дослідженні поділено на дві групи: 1) твори психологічно-побутові (повісті “*Vae victis!*”, “Варвари”,

“Душа поета”, “Під сонцем буття”); 2) суспільно-психологічні (трилогія, що складається з роману “Весняна повідь”, повість “Блискавиці” й роману “Під чорною корогвою” про події революції 1905 року, реакцію після неї та російсько-японську війну й початок першої світової).

Життєва драма двох священиків і їх характери у повісті “*Vae victis!*” вистежуються у параметрах психологічної студії прийомом порівняльного аналізу. У нарацію всезнаючого оповідача-автора інкрустовані епістолярні матеріали – листи й доноси; діалоги чергуються з внутрішніми монологами типу потоку свідомості. Презенсний час переживань і дій героїв переривається екскурсами в їх минуле. Ці прийоми підпорядковані всезростаючій драматичній напрузі в душах героїв.

Символіка заголовка повісті – “*Vae victis!*” (смерть подоланим) є висловом авторського співчуття таким жертвам, а водночас осудом душевного декадансу, пасивності. Оригінальністю сюжету, типажу, витонченістю й глибиною психологічного аналізу письменник досягає у цьому творі високого ступеня майстерності.

Повість “Варвари”, крім ознак психологічно-побутової, має ще риси повісті сатиричної, а передусім еротичної (love-story) – творів того типологічного ряду, що й “Блискавиці (Суспільна студія)” М. Яшкова (повість) і романи “Андрій Лаговський” А. Кримського, “Записки кирпатого Мефістофіля” В. Винниченка. Психологічне зображення своєрідного Дон Жуана – гімназійного вчителя Вадима Кунцевича – не є показом переживань головного героя, бо він не “страждає”, окреслюються тільки його емоційні стани задоволення, насолоди від перемог у грі – у грі в донжуанство чи у грі в карти. На підставі його вчинків та характеристик, що їх дають головному героєві інші персонажі, створюється уявлення про психологічні властивості характеру Кунцевича: еротоман, цинік, шукач новизни, зміни, гострих відчуттів як нагоди для самохизування й самореклами (він, мовляв, людина сильна, модерна, якій усе підвладне). Страждають натомість зведені ним гімназистки – аж до самогубства Соні Ткаченкової. У формі її щоденника розкрито складний внутрішній світ дівчини, яка потрапила в тенета кохання. Психологія другої жертви педагога – Дори Фельдман – та її трьох братів і матері розкрита з урахуванням єврейської етноментальності. Символіка назви твору спроектована й на міську еліту, на представників модерного “духу часу”, часу доби реакції. Авторіві вдалося побудувати оригінальний сюжет при опрацьованні старої теми покриток й “заселити” його новими типами, хоча вони розкриті не без сатиричної прямолінійності.

Вдалим поєднанням етологізму і психологізму звертає на себе увагу повість “Душа поета”, побудована на колізії двійника. Героєм типу homo duplex є тут поет і ветеринар Рафалович. Двоїсте ставлення автора до поета з Баюрки (цей топонім є символом безнадійної провінційності) – то іронічне, то співчутливе. Хронотоп дороги виконує у повісті важливу ідейно-психологічну функцію. Вода у різній іпостасі є складником емоційно насажених пейзажів. Образ осінніх обридливих дощів, баюри, бурхливої весняної ріки й чистого білого снігу то пригнічують, то тонізують настрої Рафаловича. У мажорному ключі виконано екстер’єр великого міста, і Чернявський, цей “поет степу”, стає тут поетом-урбаністом.

Атрибути роману як жанру теоретики визнають: 1) найбільш різностороннє зображення особистості героя; 2) образ духу часу. Якщо образ часу (прикмети епохи) у психологічно-побутових повістях М. Чернявського лише злегка окреслений, то у його романно-повістевій трилогії суспільно-політичне тло органічно зрослося з персонажами, а в романі “Весняна повідь” воно навіть превалює над особистим життям більшості героїв. Це ж бурхливий 1905-й рік, і пафос революційного захоплення і водночас дух сумнівів, а то й страху охоплює персонажів різних політичних орієнтацій. Викладова форма політичної промови, репліка чи тирада в дискусії, “діалектика почуттів” у внутрішньому монологі, лист, щоденник, вірш – ці форми оповіді створюють складну й мобільну нарративну систему роману. Хронотоп дороги є засобом розширення панорами зображуваних подій. Поїздка головного героя роману Трублаєвича на хутір до хворої матері – це водночас мандрівка у збентежене дворянське гніздо й розворушене погромницькими настроями село, а подорож до Одеси дає образ охопленого страйками великого міста. Не з однаковою глибиною зображені численні персонажі роману. Найбільшою авторською увагою наділений як об’єкт студії характеру Іван Трублаєвич, службовець банку, монолітний в інтимних почуттях і роздвоєний у політичній орієнтації, який піддає сумніву апостольський осуд “ні холодних, ні гарячих”. Досить схематично, одновимірно змодельовані фанатики революційної ідеї Люба і Зембулат. Роман, що творився одночасно з політичними струмами в країні, був значним явищем у літературі, про що свідчило і присудження його автору премії.

Продовженням “Весняної повіди” у зображенні революційних подій і настроїв є повість “Блискавиці: (фрагменти)”. Підзаголовок акцентує новаторство композиції, як і підзаголовок “З сільських настроїв” у повісті “Fata morgana” М. Коцюбинського. В обох творах однакова “крива” настроїв – від надії на нове краще життя до “фатаморганності” ілюзій і жаху дикої, жорстокої екзекуції. Природа у “Блискавицях” виконує роль символіко-психологічного паралелізму. Сонце в zenіті літа, гарячий степ – це час і найвищої температури революційних подій, напруга яких спадає з охолодженням степу, спочатку по-осінньому задумливого, потім скутого морозом. Про революціонерку Ніну Ольшановську сказано: “задумлива, як осінь”. Оманливість далеких Блискавиць у степу символізує нездійсненність революційної бурі. Постаті революційної молоді зображені з авторською симпатією, стиль наратора-автора при змалюванні образів князя та його лакуз стає гротескно-іронічним і сатиричним. Драматичні масові сцени, зокрема сцена упокорення збунтованих селян, мають свої перипетії і катарсис.

Останній роман М. Чернявського – “Під чорною короговою” (1927) – є завершальною частиною епопеї про 1905-й – 1914-ті роки в Україні. У цьому романі є згадка про деяких персонажів попередніх творів М. Чернявського – про Зембулата і Дубраєвську з “Весняної повіди”, Ольшановську, Маляренка, Сорокопуда з “Блискавиць”, що є свідченням авторського задуму трилогії. Головний герой “Весняної повіди”, який упав поранений під час маніфестації в Одесі в 1905 році, тут неначе реінкарнований в образі Харитона Підгаєвсь-

кого. Він має такі ж проблеми, як і його попередник, – неподілене кохання, альтернативу “холодний” – “гарячий”. Психологічний зондаж у характер героя тут поглиблений, а комплекс філософських і політичних проблем ширший, ніж у “Весняній повіді”. Всебічніша студія жіночості колишньої дружини Підгаєвського – Валерії, чому слугує її кримський щоденник “Іфігенія в Тавриді”. Система персонажів поповнена новими “типами епохи” (провокатор, великодержавний шовініст – чорносотенець, повія). Згущується песимізм головного героя, поглиблюється його самоаналіз, шляхом якого він доходить висновку про своє “мертвонародження”. Однак причина самогубства Підгаєвського не лише у психічній патології, а й у гнітючих суспільних обставинах, в атмосфері епохи реакції. Підтекстом проходить натяк на політичну атмосферу 20-х років – час написання роману. Відповідно розширюється й символіка назви твору. Чорну корогву вивішували на кораблі, де був мертвяк. Чорна корогва у романі – знамено епохи.

2.3. Фрагментарні форми прози. У спадщині М. Чернявського нараховується до тридцяти творів малої прози, що належать до фрагментарних, безфабульних структури, модних на початку ХХ ст. жанрових утворень. У М. Чернявського вони творять дві групи: 1) твори зображальні, 2) виражальні. До першої групи зараховано ескізи, етюди, образки, белетристичні нариси, а до другої – поезії у прозі, словесні експромти, які у музикознавчій термінології мають назву *impromptu*.

У раннього М. Чернявського виокремлюється образок-портрет, завдання якого – вловити фізіономію характеру. Особливою пластичністю вражає “Божа коровка”. Образ старої поміщиці тут є втіленням стагнації дворянського гнізда, одноманітність життя якого простежена протягом одного дня, що дублює такі ж застигли й інші дні й роки.

Якщо в “Божій коровці” основною формою викладу є авторський опис, то образок-сценка “Служби не буде” побудований на діалозі як засобі розкриття нікчемності його учасників. Натомість етюд “Ти міг би бути великим: Імпровізація” скомпонований із двох контрастних “фотографій з життя” – іронічних ілюстрацій до тези “великий російський народ”.

У дисертації проаналізовано поезії в прозі в аспекті їх майстерності. У цій медитативній прозовій ліриці образ автора виразніший, ніж у фабульних конструкціях – новелах та оповіданнях, повістях і романах. Образність то мінорної, то мажорної тональності, ратоборство думок у формі діалектичної тріади (теза – антитеза – синтез) – то, врешті-решт, самовираз внутрішнього буття автора, його філософії, спрямованої на осмислення гармонії й дисгармонії людини і космосу. Жанрові авторські дефініції “імпровізація”, “*impromptu*” (що означає одне й те саме – експромт) є ілюзорними: текстуальний аналіз поезій у прозі М. Чернявського свідчить про продуманість їх композиційної організації. Тексти деяких творів (“Сон життя”, “Три тіні”, “На крилах смерті” та ін.) мають обрамлення й добре виражену медіальну частину, вони розчленовані теж на тиради. Численні повтори, анафори, паузи, каденції, а нерідко й витриманий віршовий розмір (ямб, амфібрахій) створюють поетичний ритм речень. З метою увиразнення цього ритму деякі тексти умо-

вно подано у формі білого вірша, накреслено схеми наголошених і наголошених складів, що утворюють стопу у поезії в прозі “Діти піднебесні (нарис)”. Структуру ямбу мають повторювані рядки – афоризми з анафорою та епіфорою у “Сні життя”. Майже витриманий ямбічний розмір тексту “Трьох тіней”, насиченого риторичними звертаннями й окликами, що є енергійними наказами трьом музам митця – поета, художника і співака. Посилений звукопис імітує ритм військового маршу у “Марші Сагайдачного”. Казкові образи й мотиви у філософській інтерпретації є у легенді “Соліман Мудрий”, стилізований під арабську народну творчість. Полісемантичний авторський заголовок “Соната патетична” у космічній поезії “Зорі” настроює на сприймання пафосного ладу художнього мислення ліричного героя.

У заключно-підсумковій частині другого розділу підкреслено розмаїття складників жанрово-нарративної системи прози М. Чернявського, різноманітність форм психологічного аналізу.

У “Висновках” констатуються основні результати дисертаційного дослідження.

М. Чернявський не стояв осторонь художніх шукань рідної й зарубіжних літератур у різних мистецьких напрямках. Разом із М. Коцюбинським він дбав про збагачення української літератури новою тематикою і проблематикою, засвоєння певних модерністичних здобутків. Письменник, представник неореалізму, обстоював синтез різних художніх напрямів – традиційних і модерністичних. Комплексний аналіз прози Чернявського свідчить про різноманітність її змісту і форми, в яких синтезовано романтизм і неоромантизм, реалізм, натуралізм і модернізм.

Широка панорама представленого світу в інтерпретованій прозі вражає багатством та різноманітністю її типажу. Усі вони – старанно індивідуалізовані в аспекті соціальної та індивідуальної психології, їхні характери часто розкриваються в драматичних колізіях, у крайніх ситуаціях засобами екстравентного й інтервентного психологізму.

Розмаїттю проблематики й типажу підпорядковані численні жанрово-нарративні форми, які створюють розбудовану систему, базовану на порівняно високій авторській генологічній свідомості, що розкривається в жанровизначальних підзаголовках. Проте не всі ці авторські дефініції відповідають стану сучасної генології. Є підстави виокремити у прозовій спадщині письменника два романи (“Весняна повідь”, “Під чорною короговою”) та віднести до повістей “Vae victis!” і “Під сонцем буття” (автобіографічна повість типу Васильченкової “Мій шлях”).

Високий відсоток фрагментарних структур у М. Чернявського відображає загальну тенденцію української літератури до ліризації й дефабулізації прозових творів. Високий вольтаж психологічної напруги, концентрація художніх засобів, зокрема, посилення функціональності деталей, лаконізм стилю нарації, – усе це свідчить про автора як майстра трагічної новели “обгостреного психологізму”. Незважаючи на блискучі успіхи в жанрі новели, письменник тяжіє до більш розкутих форм малої прози – оповідання з його модифікаціями (психологічне, авантюрне, гумористично-сатиричне, подорожнє, філософічне тощо).

Форми великої прози М. Чернявського (повісті і романи) спрямовані на всебічність зображення героя й панорамного образу часу, до того ж ця панорамність більшою мірою притаманна групі творів суспільно-психологічних, ніж психологічно-побутових. Однією з основних психологічних проблем повістей і романів М. Чернявського є проблема роздвоєння людини типу homo duplex, показ внутрішньої боротьби героя з власною інфантильністю, з песимізмом. Нестандартна за трактуванням зображених подій і настроїв бурхливих років, з розмаїттям порушених проблем, глибоким психологізмом, пошуками щоразу нового жанрово-композиційного вирішення, великоформатна проза М. Чернявського постає як цікаве, оригінальне явище в історичній поетиці жанрів української літератури.

Фрагментарну (безфабульну) прозу письменника (близько трьох десятків творів) варто поділити на зображальну (образок, ескіз, нарис, етюд) і виражальну – поезію у прозі.

Поміж новелами, оповіданнями, повістями, романами в авторському зібранні творів вміщені й поезії у прозі. Цей гібрид стилю поезії (“ясноперлиста мова”) і прози якнайбільше відповідав душевному складу письменника. У різних формальних прийомах нарації цієї прозової лірики постійно відчувається, що суб’єктом зображення є сам автор з його мінорними і мажорними переживаннями у їх взаємопереходах і мінливості. Поезіям у прозі М. Чернявського властивий певний філософський універсалізм, космізм. За ритмом ліризована проза письменника інколи наближається до правильних віршованих ямбів та амфібрахіїв, тексти часто мають кільцеве обрамлення у вигляді повторів, анафор і епіфор.

М. Чернявський творив у ритмі часу, виражав тенденції українського літературного процесу кінця ХІХ – початку ХХ ст. до розширення проблемно-концептуальної амплітуди змісту художньої прози й гармонізації з цим змістом новаторської форми і досяг на цьому шляху значних успіхів. Як цінний внесок у національну духовну скарбницю, його проза потребує подальшого вивчення, а тексти – перевидання.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях:

1. *Земляна Г.І.* Проза Миколи Чернявського в контексті літературної доби // Сучасний погляд на літературу: Зб. наук. праць. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2000. – Вип. 4. – С. 60 – 70.
2. *Земляна Г.І.* Жанрово-нарративна система прози Миколи Чернявського // Сучасний погляд на літературу: Зб. наук. праць. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2001. – Вип. 5. – С. 156 – 162.
3. *Земляна Г.І.* Мелодія степової журби по ідеалі (філософське оповідання Миколи Чернявського “Богові невідомому”) // Слово і Час. – 2001. – №10. – С. 37 – 41.
4. *Земляна Г.І.* Суспільно-психологічна проза Миколи Чернявського // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2002. – Вип. 3. – С. 103 – 117.

5. *Земляна Г.І.* Участь Миколи Чернявського у виданні альманахів як форма інтеграції у літературний процес. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2003. – Вип. 4. – С. 79 – 87.

6. *Земляна Г.І.* Поетика фрагментарної прози Миколи Чернявського // Сучасний погляд на літературу: 36. наук. праць. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2002. – Вип. 8. – С. 155 – 172.

7. *Земляна Г.І.* Колізії “педагогічного Ероса” у прозі М. Чернявського // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та коле́гіумах. – 2003. – № 6. – С. 196 – 201.

АНОТАЦІЇ

Земляна Г.І. Проза Миколи Чернявського в українському літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2004.

Дисертація присвячена аналізу прозової спадщини репресованого, а тому недостатньо вивченого талановитого українського письменника початку ХХ ст. – Миколи Федоровича Чернявського. У ній простежується зв'язок новаторських пошуків прозаїка з художніми напрямками того часу, виокремлюються проблемно-тематичні комплекси, інтерпретуються тексти творів в параметрах жанрово-нарративної системи, що здійснюється вперше. Особлива увага звертається на форми психологічного зображення.

Ключові слова: проза, художній напрям, естетична платформа, проблемно-тематичний комплекс, жанрово-нарративна система, новели, оповідання, повість, роман, фрагментарна проза.

АННОТАЦИЯ

Земляна Г.И. Проза Николая Чернявского в украинском литературном процессе конца ХІХ – начала ХХ века. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова, Киев, 2004.

Диссертация посвящена анализу прозаического наследия репрессированного, а поэтому недостаточно изученного талантливого украинского писателя начала ХХ ст. Николая Федоровича Чернявского. В ней рассматривается связь новаторских исканий прозаика с художественными направлениями и течениями его времени. Своими литературными взглядами писатель близок к М. Коцюбинскому, вместе с которым выработал программу издаваемого ими альманаха “З потоку життя”, направленную на расширение тематики родной литературы и модернизации ее поэтики. Н. Чернявский применял в своем творчестве элементы разных направлений, стремясь к их синтезу. Значительная часть подраздела диссертации “Естетична платформа. Шлях до синтезу” посвящена вопросам направлений и стилей, которых придерживался

Н.Чернявский. Доказано, что этот автор – один из наиболее значительных представителей неореализма, т.е. реализма, обогащённого элементами других художественных направлений.

Определено, что в массиве его прозы выделяется проблемно-тематические комплексы, отмечается богатство и разнообразие ее типажа. Впервые проза Н. Чернявского рассматривается как жанрово-нарративная система, отличающаяся относительной полнотой. Высокий уровень генологического сознания автора отразился в многочисленных жанровых дефинициях в подзаголовках произведений. В диссертации вносятся некоторые коррективы в арсенал авторской жанровой терминологии, в частности, выделяются новеллы-акции, романы, фрагментарные формы прозы. Новеллы Н. Чернявского (“Кінець гри”, “Змії”, “Осліплення Париса”, “Сніг”, “Земля”) отличаются обостренным психологизмом, драматизмом и лаконизмом стиля наррации. Многочисленные рассказы разнообразны по своим жанровым модификациям (психологические, авантюрные, юмористические, философские). Они оригинальны по сюжетам и по составу типажа, а также по формам изложения. К наиболее замечательным из рассказов относится философско-символическое произведение “Богові невідомому”, созвучное “Intermezzo” М. Коцюбинского.

Философичность вообще является одной из наиболее значительных примет прозы Н. Чернявского: трезвая, реальная оценка общественных явлений, обличение кровавых социальных экспериментов – всё это составляет основу мировоззрения писателя. В его прозе звучит мысль о том, что хаос революционных событий как 1905 года, так и 1917 был варварством и трагедией обманутого крестьянства.

Всесторонность изображения героя и наличие образа времени присущи повестям, а особенно романам Н. Чернявского. Широкая панорама событий эпохи революции 1905 года и периода реакции представлена в трилогии, состоящей из романа “Весняна повідь”, повести “Блискавиці” и романа “Під чорною короною”. В осмыслении характера первой русской революций писатель далёк от догматических воззрений. Герой его повестей и романов – личность часто раздвоенная (homo duplex). В одних случаях он побеждает апатию и пессимизм, в других – становится их жертвой. В категориях этики и морали закодированы амбивалентные начала: тенденция к определённой стабильности поведенческих норм человека и тенденция к их исторической вариативности. Как правило, после общественных потрясений наступают периоды моральной раскрепощённости. Особое внимание уделено анализу этих явлений, освещаемых Н. Чернявским в новеллистике (“Сніг”) и повестях (“Варвари”).

Фрагментарная же проза рассматривается с учётом ее принадлежности к одной из двух групп произведений – изобразительных (этюды, картинки, эскизы) и выразительных (поэзия в прозе). Произведения первой группы выполняют роль репортажей (зарисовки степные, речные, морские), а медитативная поэзия в прозе выражает настроения и философские размышления автора. Все эти проблемно-тематические комплексы прозы Н. Чернявского

расширили тематику украинской литературы и доказали, что их автор шёл в ногу с художественными направлениями начала XX века, трансформируя их согласно своей творческой индивидуальности.

В диссертации произведена внутржанровая типология малой фабульной прозы Н. Чернявского (новеллы-акции, психологические, авантюрные, сатирические, философские рассказы). Большая проза Н. Чернявского приметна панорамностью видения исторических событий начала XX века вместе с многомерностью изображаемого внутреннего бытия героев.

Вклад Н. Чернявского в историческую поэтику прозаических жанров украинской литературы значительный. Он принадлежит к прозаикам-универсалам типа И. Франко, А. Конисского, обогатившим украинскую литературу новыми темами, проблематикой, разнообразием типажей, оригинальностью жанрово-нарративной системы, направленной на поиски новых художественных средств и форм.

Ключевые слова: проза, художественное направление, эстетическая платформа, проблемно-тематический комплекс, жанрово-нарративная система, новелла, рассказ, повесть, роман, фрагментарная проза.

THE SUMMARY

G.I.Zemlyana. Mykola Chernyavsky's prose in the Ukrainian literary process of the end of the XIXth – beginning of the XXth century. – Manuscript.

Thesis for training degree of candidate of philological sciences by specialty 10.01.01 – the Ukrainian literature. – M.P. Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2004.

Thesis is devoted to the analysis of Mykola Chernyavsky's prose heritage. He's been repressed and thus insufficiently studied outstanding Ukrainian writer of the beginning of the XXth century. This work is the first one to investigate interrelations between the innovative quest and the artistic trends of the writer's time. It identifies problem-thematic complexes, interprets the texts within the parameters of the genre-narrative system. Particular attention has been paid to the forms of his psychological portrait.

Key words: prose, aesthetics basis, problem-thematic complex, genre-narrative system, short story, story, narration, novel, fragmentary prose.

Підп. до друку 06.02.04. Формат 60x84/16. Папір офс. Офс. друк.
Ум. фарбовідб. 6. Ум. друк. арк.1,16. Обл.-вид. арк. 1,25.
Тираж 100 прим. Замовлення №43-1. Вид. № 1 / II.

Видавництво НАУ
03058. Київ-58, проспект Космонавта Комарова, 1.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 977 від 05.07.2002

б/н
Земляна Г.І.
Проз Миколи
Чернявського
2004 | | | б/у

Поверніть книгу не пізніше зазначеного терміну